

Arkaik Priene'nin Ardys Tarafından Fethi: Samsun (Mykale) Dağı, Çatallar Tepe Mevkii'ndeki Kalıntıların Arkaik Priene'ye Ait Olduğu Düşüncesine Yeni Bir Tarihsel Kanıt

The Conquest Of Archaic Priene By Ardys: A New Historical Evidence For The Idea That The Remains At Çatallar Tepe, Samsun (Mykale) Mountain Belong To Archaic Priene

Aydın ERÖN* – Suat ATEŞLİER **

Öz

İonia Bölgesi'nin önemli kentleri arasında yer alan Arkaik Priene'nin lokalizasyonu konusu halen tartışmalıdır. 2020 yılında başlanılan Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı Yüzey Araştırması projesinin ana hedeflerinden bir tanesi Arkaik Priene'nin lokalizasyonu konusunda yeni hipotezler ortaya koymaktır. Yüzey araştırması çalışmaları sırasında Geç Klasik Dönem'de yeni yerine taşınan Priene'nin yaklaşık 5.5 km kuzeydoğusunda, Çatallar Tepe Mevkii olarak adlandırılan alanda da incelemeler yapılmıştır. Söz konusu arazi, bölgede geçmiş yıllarda incelemelerde bulunan H. Lohmann'ın da dikkatini çekmiştir. H. Lohmann 2004 yılı çalışmaları sonucunda mevcut kalıntıların Melia Antik Kenti'ne ve Panionion Kutsal Alanı'na ait olduğunu ileri sürmüştür. Fakat bu fikrini destekleyebilecek somut bir kanıtı yoktur. Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı yüzey araştırması projesi kapsamında yapılan incelemeler sonucunda mevcut kalıntı ve buluntuların MÖ II. binyıldaki Puranda, ve sonrası süreçte ardılı olduğunu düşündüğümüz Arkaik Priene'ye ait olduğu hipoteziyle 2022 yılında bir yayın hazırlanmıştır. Arkaik Priene'nin Çatallar Tepe Mevkii'nde yer aldığı düşüncemize önemli bir kanıt ne yazık ki yukarıda değinilen ilk çalışmada gözden kaçırılmıştır. Herodotos Historia adlı eserinde Lydia Kralı Ardys hakkında bilgiler verdiği ilgili pasajından anlaşılabileceği üzere Ardys'in en önemli başarısı Priene kentini almasıdır. H. Lohmann, Çatallar Tepe Mevkii'nde gerçekleştirdiği kazı çalışmaları sırasında bir tapınak kalıntısının izlerine ulaşmıştır. Cella içerisinde yapılan kazı çalışmaları sırasında tapınaktan daha erken tarihl bir naiskosa ait kalıntılar saptanmıştır. Söz konusu erken naiskos MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir. H. Lohmann elde ettiği buluntulardan yola çıkarak naiskosun MÖ 600-590 yılları arasında tahrip edildiğini düşünmektedir. Mevcut kalıntıları görülen tapınağın söz konusu tahribatın ardından yapıldığı düşüncesi üzerinde durmaktadır. Bize göre tapınağın temelleri içerisinde yer alan daha erken tarihl naiskosun tahribatı Lydia Kralı Ardys'in Arkaik Priene kentini ele geçirmesiyle bağlantılı olmalıdır. Ardys'in tahta geçişi ve hükümdarlık yılları konusundaki öneriler dikkate alındığında bize göre Çatallar Tepe'deki naiskosun tahribatının Lydia saldırısı ile bağlantılı olma ihtimali bir hayli yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Arkaik Priene, Puranda, Ardys, Çatallar Tepe, Naiskos.

Abstract

The localisation of Archaic Priene, one of the most important cities of Ionia, is still controversial. Started in 2020, one of the main objectives of the Kuşadası District and Samsun (Mykale) Mountain Survey Project is to put forward new hypotheses about the localisation of Archaic Priene. During the survey, investigations were carried out in the area called Çatallar Tepe, approximately 5.5 km north-east of Priene, which was moved to its new location in the Late Classic Period. This area also attracted the attention of H. Lohmann, who had been working in the region in the previous years. As a result of his studies in 2004, H. Lohmann suggested that the ruins belonged to the ancient city of Melia and the Panionion Sanctuary. However, he has no concrete evidence to support this idea. As a result of the investigations carried out within the scope of the survey project

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın.

İB 0000-0003-1611-2296 | aeron@adu.edu.tr

** Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın.

İB 0000-0002-8219-0949 | sateslier@adu.edu.tr

of Kuşadası District and Samsun (Mykale) Mountain, a publication was prepared in 2022 with the hypothesis that the existing remains and finds belong to the Archaic Priene, which we think belongs to Puranda in the II millennium BC, and its successor in the later period. Unfortunately, important evidence for our opinion that Archaic Priene was located at Çatallar Tepe Mevkii was overlooked in the first study mentioned above. As can be understood from the relevant passage in Herodotus Historia, where he gives information about the Lydian King Ardys. Ardys most important achievement is the capture of the city of Priene. H. Lohmann found traces of the remains of a temple during his excavations at Çatallar Tepe. During the excavations in the cella, remains of a naiskos dated earlier than the temple were found. This early naiskos is dated to the 7th century BC. Based on the finds, H. Lohmann thinks that the naiskos was destroyed between 600-590 BC. He emphasises the idea that the temple, the remains of which are still visible, was built after the destruction in question. In our opinion, the destruction of the earlier naiskos within the foundations of the temple must be related to the capture of the Archaic city of Priene by the Lydian King Ardys. Considering the suggestions about Ardys accession to the throne and the years of his reign, it is highly probable that the destruction of the naiskos at Çatallar Tepe is related to the Lydian attack.

Keywords: Archaic Priene, Puranda, Ardys, Çatallar Tepe, Naiskos.

“Gyges’in yerine geçen oğlu Ardys için tek şey söyleyeceğim. Priene’yi aldı ve Miletos üzerine asker yolladı. Göçebe Skythlerin yurtlarından kovdukları Kimmerler, Asya’ya geldikleri ve akropol hariç, Sardeis kentini aldıkları zaman burada hüküm süren oydu (Hdt. I, 15). Ardys kırk dokuz yıl başta kaldı, yerine geçen oğlu Sadyattes on iki yıl kaldı ve ondan sonra Alyattes geldi... (Hdt. I, 16).

Giriş

Yukarıdaki satırlarda adı geçen, Ionia Konfederasyonu’nun önemli yerleşimleri arasında yer alan Arkaik Priene’nin lokalizasyonu konusu hala tartışmalıdır. Bu konuyu inceleyen bilim insanlarının önemli bir bölümü yerleşimin Latmos Körfezi’nin bir burnu üzerinde yer aldığını, sonrasında B. Menderes (Maiandros) Nehri’nin alüvyonları altında kaybolduğunu iddia etmişlerdir¹. Fakat günümüze kadar bu düşüncüyü destekleyecek herhangi bir kalıntı veya buluntu elde edilememiştir. Batı Anadolu coğrafyasında yerleşim süreçleri incelendiğinde kentlerin genel olarak yüksek noktalarda kurulduktan sonra Geç Klasik-Erken Hellenistik dönemlerle birlikte kıyılara indiği anlaşılmaktadır.

2020 yılında başlanılan Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı Yüzey Araştırması projesinin ana hedeflerinden bir tanesi Arkaik Priene’nin lokalizasyonu konusunda yeni hipotezler ortaya koymaktır. Bu bakış açısıyla Arkaik Priene’nin de Geç Klasik Dönem’de yeni yerinde inşa edilen yerleşimden daha yüksek bir noktada yer alabileceği düşüncesiyle Samsun (Mykale) Dağı üzerinde incelemelerde bulunulmuştur. Yüzey araştırması çalışmaları sırasında Geç Klasik Dönem’de yeni yerine taşınan Priene’nin yaklaşık 5.5 km üzerinde, Çatallar Tepe Mevkii (Fig. 1-2) olarak adlandırılan alanda da incelemeler yapılmıştır².

Çatallar Tepe Mevkii

Çatallar Tepe Mevkii, Samsun (Mykale) Dağı’nın üzerindeki stratejik noktalardan bir tanesidir (Fig. 3). 857 m yüksekliğindeki arazi üzerinde önemli bir yerleşime ait olması muhtemel kalıntı ve buluntular vardır. Söz konusu kalıntılar bölgede geçmiş yıllarda incelemelerde bulunan H. Lohmann’ın da dikkatini çekmiştir. H. Lohmann 2004 yılı çalışmaları sonucunda mevcut kalıntıların (Fig. 4) Melia Antik Kenti’ne ve Panionion

¹ Rumscheid 2000, 3; Lohmann 2007a, 577-578; Lohmann 2012a, 34.

² Erön v.d. 2022, 212-213, Res. 1-3.

Kutsal Alanı'na ait olduğunu ileri sürmüştür³. Sonrasında H. Lohmann tarafından 2005-2009 yılları arasında alanda Aydın Müze Müdürlüğü başkanlığında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir⁴. H. Lohmann'ın Çatallar Tepe Mevkii'ndeki kalıntıların Melia'ya ve Arkaik Panionion Tapınağı'na⁵ ait olduğu fikrini destekleyebilecek somut bir kanıtı yoktur.

Fig. 1. Çatallar Tepe (Puranda/Arkaik Priene ?), Geç Klasik-Erken Hellenistik Priene ve Panionion'un Yerini Gösteren Harita

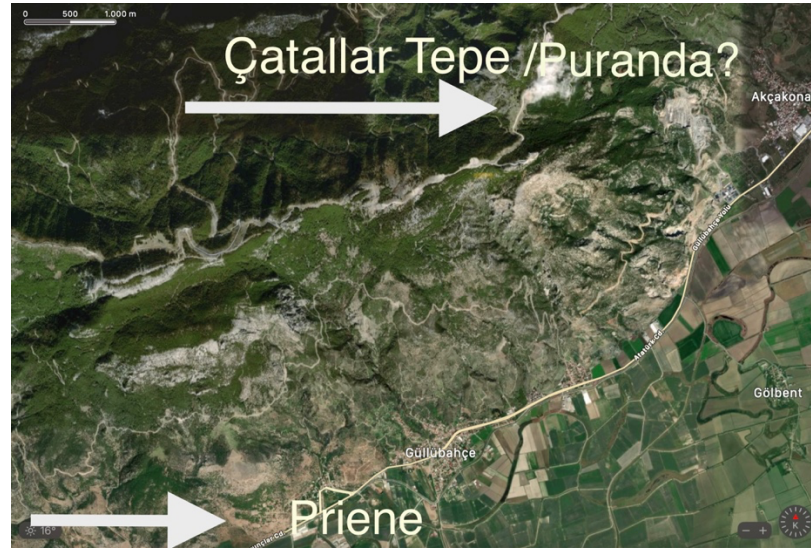

Fig. 2. Çatallar Tepe (Puranda/Arkaik Priene ?) ve Geç Klasik-Erken Hellenistik Priene'nin Hava Fotoğrafi

³ Lohmann 2006, 248.

⁴ Lohmann 2007, 575-590; Lohmann 2008, 265-280; Lohmann v.d. 2009, 189-198; Lohmann v.d. 2011a, 333-349.

⁵ Arkaik Panionion Tapınağı olarak adlandırılan yapı konusunda yazılan yayınlar için bkz; Lohmann 2005, 84-90; Lohmann 2007b, 129-141; Lohmann v.d. 2011b, 135-136; Lohmann 2012a, 39-49; Lohmann 2012b, 98-108; Lohmann 2013, 112-120; Hulek 2017, 77-98; Hulek – Kirchner 2017, 5-14; Hulek 2018; Hulek 2019, 223-232.

Fig. 3. Çatallar Tepe Mevkii'nin Genel Görünüşü

Fig. 4. Çatallar Tepe Yerleşimi ve Arkaik Tapınak (Lohmann v.d. 2011b, Abb. 1)

Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı yüzey araştırması projesinin 2020 yılındaki ilk sezonunda Çatallar Tepe Mevkii'ndeki kalıntıların tekrar incelendiğine yukarıda değinilmiştir. Söz konusu incelemeler sonucunda, mevcut kalıntı ve buluntuların, ilgili bilim insanlarının MÖ II. binyılın Arinnanda Dağı olarak kabul ettikleri Mykale/Dilek Yarımadası'nda⁶ yer alan Arzawa yerleşimi Puranda'nın ardılı olduğunu düşündüğümüz Arkaik Priene'ye ait olduğu hipoteziyle bir yayın hazırlanmıştır⁷. II. Murşili'nin MÖ 1316 civarındaki Arzawa seferini anlatan yıllığında neredeyse ele geçirilemez, sarp, yüksek ve kayalık, savaş arabalarıyla çıkmanın imkansız olduğu, ancak yaya olarak tırmanılabilen ve en önemlisi denizin içine doğru uzanan bir yarımada olduğu, “denizin ötesine uzanıyordu” şeklinde bahsedilen bir kale-şehir olarak anlatılan⁸ Puranda'nın ne kadar yüksekte yer aldığını anlayabiliyoruz. Luwi prensi Tapalazunawali'nin Murşili ile savaşmak üzere askerleriyle birlikte “aşağıya indiğinin” ve gece karanlığından yararlanarak kaçarken de “Puranda'dan aşağıya koştuğunun”⁹ vurgulanması da Puranda kentinin ele geçirilmesi zor bir konumda olduğunu göstermektedir. Lydia kralı Alyattes'in Priene'yi kuşatması sırasında gerçekleşen bazı olayları bize aktaran Diogenes Laertios'un bir pasajı da kentin ele geçirilmesi zor bir konumda olduğunu ve Murşili kuşatmasından yaklaşık 700 sene sonra da benzer bir durumun yaşandığını göstermektedir. Alyattes'in Priene kuşatması sırasında Prieneli ünlü filozof Bias iki besili katırı Lydia kampının içine sürdürmüş ve Alyattes'in kuşatma ısrarını kırmıştır. Alyattes şartları tekrar düşünmeye karar vermiş ve Priene'ye bir elçi göndermiştir. Elçi gelmeden önce Bias, kent girişinde kum yığınları oluşturup, yığınlar üzerine bir kat tahıl serpilmesini istemiş ve Lydia elçisinin bunu görmesini sağlanarak Alyattes'in Priene halkıyla barış antlaşması imzalamasının yolu açılmıştır (D. L. 1. 5.).

Arkaik Priene'nin Çatallar Tepe Mevkii'nde yer aldığı düşüncemize katkı sağlayacağını düşündüğümüz önemli bir kanıt ne yazık ki yukarıda değinilen ilk çalışmada gözden kaçırılmıştır. Herodotos *Historia* adlı eserinde Lydia Kralı Ardys hakkında bilgiler verdiği pasajda Arkaik Priene'ye de değinmiştir (Hdt. I, 15-16). Bu pasajdaki bilgilerin Arkaik Priene'nin lokalizasyon çalışmalarına katkı sağlayacağını düşünüyoruz. Söz konusu pasaja değinmeden önce Lydia Krallığı ve Mermnadlar Sülalesi hakkında genel bir bilgi vermek faydalı olacaktır.

Lydia Krallığı ve Mermnadlar Sülalesi

MÖ I. binyılın ilk yarısında Anadolu'da yeni siyasi aktörlerin ortaya çıkışına tanıklık ederiz. İç Batı Anadolu'da kurulan Lydia Krallığı'nın MÖ 8. yüzyıldan itibaren bölgede önemli bir siyasi güç ve nüfusa ulaştığı anlaşılmaktadır. Söz konusu liderlik Anadolu'nun MÖ 546 yılında Pers egemenliği altına girmesine kadar devam eder. Lydia Krallığı'nın kökenini oluşturan Lydlerin bölgeye ne zaman geldikleri konusu oldukça tartışmalıdır.

İç Batı Anadolu coğrafyasında Geç Tunç Çağı'nda Mira ve Seha Nehri Ülkesi olarak adlandırılan krallıkların hüküm sürdüğü bilinmektedir. Söz konusu krallıkların yıkılmasının ardından bölge tarihi açısından soru işaretleri ile dolu bir dönem karşımıza çıkar. Arkeolojik buluntuların sayıca azlığı bu zor dönemi anlamak açısından bizleri

⁶ Herda 2006, Abb. 2; Herda 2009, 45, Abb.3; 47, Abb. 4; 62; Hawkins 1998, 23; Bryce 2009, 63; Niemeier 2008, 299, Abb. 1; Stark 2020, 268; Beckman v.d. 2011, 47; Cooper 2012, 86.

⁷ Ateşlier – Erön 2022, 65-97.

⁸ Ünal 2017, 22-23.

⁹ Beckman v.d. 2011, 21; Ünal 2017, 30-31.

antik metinlere ve özellikle Herodotos'un Historia adlı eserine yöneltir. Herodotos Lydialıların eskiden Maionialılar adını taşıdıklarını, Lydialılar ifadesini Atys'in oğlu Lydos'tan aldıklarını ifade eder (Hdt. VII, 74.9). Homeros Ilyada destanında Maionlardan bahsetmektedir;

Mesthes'le Antiphos'tur Maionialıların önderi,

Gygaie Gölü tanrıçasıyla Talaimenes'in oğullarıdır ikisi de.

Buyururlar Tmolos eteğinde büyümüş Maionialılara (Hom. Il. II, 864-866).

Maion/Lyd eşitlemesi üzerinde çok konuşulması gereken bir konudur. Maionların Lydia dili konuşup konuşmadıkları konusu önemlidir. Sardeis'te gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda en azından Erken Demir Çağı'nda Lydia dilinin bölgede konuşulduğu anlaşılmaktadır¹⁰.

Yine Herodotos'un anlatımlarına göre Lydialılar denilince ilk akla gelen sülale olan Mermnadlardan önce bölgede Heraklidler¹¹ hüküm sürmüştür. Heraklidler Sülalesi'nin ilk kralının Alkaios oğlu Belos, son kralının ise Myrsos oğlu Kandaules olduğuna değindikten sonra söz konusu sülalenin 22 nesil, 505 yıl boyunca tahtta kaldığını ifade etmiştir (Hdt. I, 7). Herodotos'un anlatımlarının doğru olabileceği düşüncesinden yola çıkan araştırmacılar Heraklidler Sülalesi'nin MÖ 1185-680 yılları arasında hüküm sürmüş olabileceğini ifade ederler¹². Söz konusu soy kütüğü bilgilerinin sözlü gelenek yoluyla aktarılmış olması nedeniyle tarihsel olmaktan çok hayali olduğunu söyleyen çalışmalar da vardır¹³. Lydia Krallığı'nın başkenti olan Sardeis'te yapılan çalışmalarda MÖ 12. yüzyıl başlarına tarihlendirilen bir tahribat tabakası saptanmıştır. Tahribatın, şehrin Heraklidler tarafından ele geçirilmesi ile bağlantılı olabileceği düşüncesi üzerinde duran çalışmalar bulunmaktadır¹⁴. Fakat bu öneriyi destekleyecek çok fazla veri yoktur.

Lydia Krallığı denilince akla Mermnadlar Sülalesi gelmektedir. Herodotos Mermnadlar Sülalesi'nin başa geçişini masalsı bir anlatımla bize aktarır (Hdt. I, 8-12). Heraklidler Sülalesi'nin son kralı olan Kandaules askerleri arasında yer alan Daskylos oğlu Gyges tarafından öldürülmüştür (Hdt. I, 12). Bu olayla birlikte Mermnadlar Sülalesi'nin hakimiyeti başlar. Mermnadlar Sülalesi'nin ilk kralı Gyges'tir. İlk kralın MÖ 680 yılı dolaylarında tahtı ele geçirdiği düşünülmektedir¹⁵. Gyges'ten sonra sırasıyla Ardys, Sadyattes, Alyattes ve Kroisos tahta geçmiştir¹⁶. Kroisos Mermnadlar Sülalesi'nin son kralıdır. Pers Kralı Kyros Anadolu'yu hakimiyeti altına almak için bir sefer düzenlemiştir. Kroisos Batı Anadolu'dan topladığı ordu ile birlikte Halys (Kızılırmak) Nehri'ni geçmiş, Pteria'da Kyros'un ordusu ile karşılaşmıştır. Pteria'daki savaşın tam olarak sonuçlanmaması üzerine kışı geçirmek için Sardeis'e dönmüş, paralı askerlerden oluşan ordusunu geçici bir süreyle dağıtmıştır. Kyros, Kroisos'un ordusunu dağıtabileceği düşüncesiyle onu takip etmiş ve ordusuyla Lydia kuvvetlerine saldırmıştır. Sardeis şehri önünde gerçekleşen savaş Kyros kazanmıştır¹⁷. Bu savaşın sonucunda MÖ 546 yılında Lydia Krallığı yıkılmıştır.

¹⁰ Ramage 1994, 173-184; Roosevelt 2010, 58.

¹¹ Heraklidler için bkz; Pedley 1972, 12-17.

¹² Roosevelt 2009, 19-20.

¹³ Balcer 1994, 247.

¹⁴ Söz konusu görüş için bkz; Beekes 2002, 215-216; Roosevelt 2010, 57.

¹⁵ Kaletsch 1958, 46.

¹⁶ Mermnadlar Sülalesi kronolojisi için bkz; Kaletsch 1958, 1-47.

¹⁷ Lydia-Pers savaşı ve Sardeis'in düşüşü için bkz; Hdt I, 75-84.

Bir Lydia Kralı: Ardys

Herodotos *Historia* adlı eserinde Ardys hakkında çok az bilgi vermiştir. Ardys ile ilgili pasajlar şunlardır;

“Gyges’in yerine geçen oğlu Ardys için tek şey söyleyeceğim. Priene’yi aldı ve Miletos üzerine asker yolladı. Göçebe Skythlerin yurtlarından kovdukları Kimmerler, Asya’ya geldikleri ve akropol hariç, Sardeis kentini aldıkları zaman burada hüküm süren oydu” (Hdt. I, 15).

“Ardys kırk dokuz yıl başta kaldı, yerine geçen oğlu Sadyattes on iki yıl kaldı ve ondan sonra Alyattes geldi” ... (Hdt. I, 16).

Ardys hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Pausanias da Ardys hakkında kısa bir bilgi vermiştir (Paus. IV, 24.2). Makale konumuz olan Ardys’in Mermnadlar Sülalesi’nin ilk kralı Gyges’in oğlu olduğu bilinmektedir. Ardys’in saltanat yılları tartışmalıdır. Gyges’in MÖ 652 yılında öldüğü düşünülmektedir¹⁸. Kralın ölümünün ardından MÖ 651 yılı içerisinde tahta oğlu Ardys’in geçmiş olabileceği düşüncesi üzerinde durulmaktadır¹⁹. J. Spalinger ise Gyges’in MÖ 644 yılında ölmüş olabileceğini iddia etmektedir²⁰. Ardys’in saltanatının başladığı tarih gibi bitiş tarihi de tartışmalıdır. Herodotos, Ardys’in 49 yıl tahtta kaldığını ifade etmesine karşılık ardılı Sadyattes’in hükümdarlığının MÖ 613 yılı öncesinde başladığını iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır²¹.

Gyges gibi önemli bir yöneticinin arkasından tahta geçen Ardys hakkında bu kadar az bilgiye sahip olmamız bir hayli şaşırtıcıdır. Tahtta kaldığı uzun süre göz önüne alındığında bu durum oldukça ilginçtir. Ardys Dönemi’nin en önemli siyasi olayı Kimmer saldırısıdır²². Herodotos’un ilgili pasajından anlaşılacağı üzere Ardys’in en önemli başarısı ise Priene kentini almasıdır.

Çatallar Tepe Mevkii’ndeki Naikos Ardys Tarafından Tahrip Edilmiş Olabilir mi?

H. Lohmann, Çatallar Tepe Mevkii’nde 2005-2009 yılları arasında gerçekleştirdiği kazı çalışmaları sırasında arazinin kuzey ve güneyindeki sarp kayalık alanlarının arasında kalan düzlük arazi üzerinde bir tapınak kalıntısının (Fig. 5-6) izlerine ulaşmıştır. İon düzenindeki yapı 28.8 x 8.6 m ölçülerindedir. Tapınak pronaos ve naos bölümlerinden oluşmaktadır. Tapınağın doğusunda pronaos bölümünün önünde bir krepidoma veya peristasis ait olabileceği düşünülen izler bulunmuştur. Pronaosta iki sıradan oluşan sekiz sütun yer almaktadır. Naos içerisinde de iki tane sütuna yer verildiği saptanmıştır. Tapınağın batısında yer alan odanın içerisinde üç sütun sırası yer almaktadır. Batıdaki odadan naosa bir geçiş yoktur. Söz konusu odanın girişinin yapının güney duvarının batı ucundan olduğu ifade edilmiştir. Tapınak ve batısındaki odanın

¹⁸ Gelzer 1875, 262; Kaletsch 1958, 47.

¹⁹ Kaletsch 1958, 47.

²⁰ Spalinger 1978, 405.

²¹ Kaletsch 1958, 47.

²² Kimmerler, Gyges Dönemi’nden başlayarak Lydialılar için büyük bir tehdit olmuşlardır. Ardys Dönemi’nde de tehlike devam etmiştir. Lydia Krallığı üzerine Kimmer saldırıları için bkz; Kaletsch 1958, 25-47; Hanfmann – Detweiler 1961, 19; Hartman 1962, 25; Greenewalt v.d. 1988, 33; San 2000, 4-8.

inşasından kısa bir süre sonra bir yangınla tahrip edildiği saptanmıştır. Yangı tabakası içerisinde bulunan seramik parçaları ışığında tapınağın MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı ile ortası arasında kullanılmış olabileceği önerilmiştir²³.

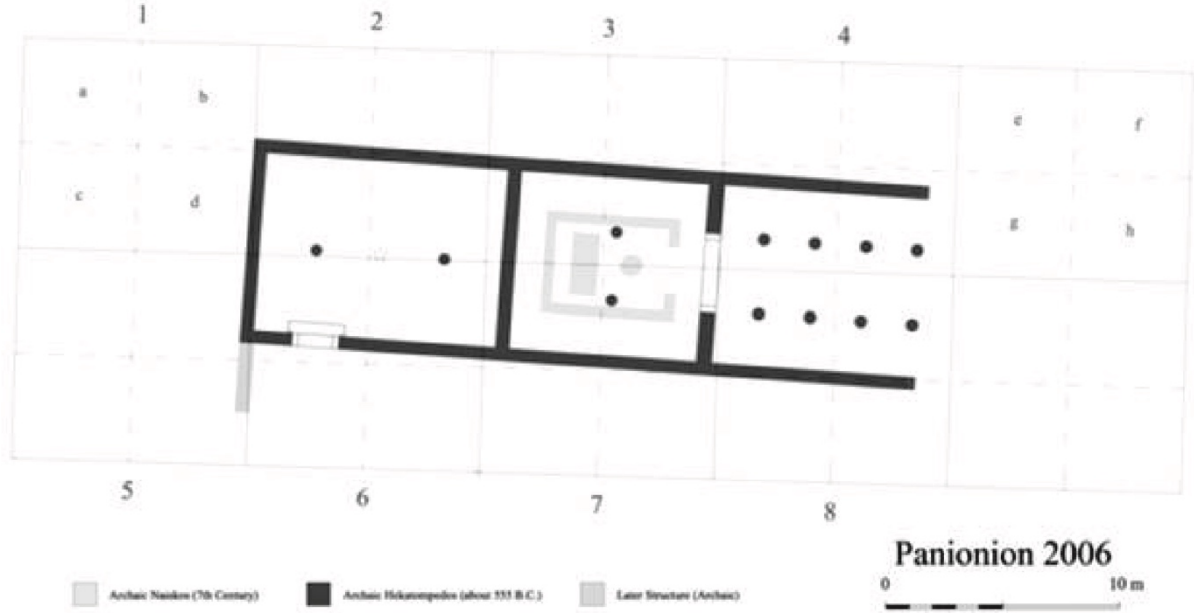

Fig. 5. Tapınağın Çizimi (H. Lohmann 2007b, Abb. 30)

Fig. 6. Tapınağın Hava Fotoğrafi (H. Lohmann 2007b, Abb. 26)

²³ Hulek 2017, 77.

Naos bölümü içerisinde yapılan kazı çalışmaları sırasında tapınaktan daha erken tarihli bir naiskosa ait kalıntılara (Fig. 7-8) ulaşılmıştır. Naos, naiskosun üzerine ortalanmıştır. Naiskos 5.75 x 4.4 m ölçülerindedir. Söz konusu erken naiskos kalıntı ve buluntular ışığında MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁴. H. Lohmann naiskosun MÖ 600-590 yılları arasında tahrip edildiğini düşünmektedir. Mevcut kalıntıları görülen tapınağın söz konusu tahribatın ardından yapıldığı düşüncesi üzerinde durmaktadır.

H. Lohmann'a göre Çatallar Tepe Mevkii'ndeki mevcut kalıntılar Melia Antik Kenti'ne ait olmalıdır. Yerleşimin MÖ 7. yüzyılın ortalarında iskan görmeye başladığını, MÖ 600-590 yılları arasında bir savaşla tahrip edildiği düşüncesini savunur²⁵. H. Lohmann naiskosun tahribatının bu savaşla bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Naiskos üzerine inşa edilen tapınağın ise MÖ 570-560 yılları arasına tarihleri arasında yapımına başlandığını ifade eder²⁶. Arkaik Panionion Tapınağı'nın bir yangınla MÖ 550 yılında yıkılmış olabileceğini ileri sürmüştür.

Fig. 7. Naiskosun Hava Fotoğrafi (H. Lohmann 2013, Abb. 12)

²⁴ Lohmann 2013, 117.

²⁵ Lohmann v.d. 2011a, 342.

²⁶ Lohmann 2012a, 47; Lohmann 2012b, 100.

Fig. 8. Naikosun Kuzeyden Görünüşü (H. Lohmann 2007b, Abb. 28)

Bize göre tapınağın temelleri içerisinde yer alan daha erken tarihli naiskosun tahribatı Lydia Kralı Ardys'in Arkaik Priene kentini ele geçirmesiyle bağlantılı olmalıdır. Burada Herodotos'un ilgili pasajını hatırlamakta yarar vardır;

“Gyges’in yerine geçen oğlu Ardys için tek şey söyleyeceğim. Priene’yi aldı ve Miletos üzerine asker yolladı. Göçebe Skythlerin yurtlarından kovdukları Kimmerler, Asya’ya geldikleri ve akropol hariç, Sardeis kentini aldıkları zaman burada hüküm süren oydu (Hdt. I, 15).

H. Lohmann mevcut kalıntı ve buluntulardan yola çıkarak naiskosun MÖ 600-590 yılları arasında bir savaşla tahrip edildiğini net bir şekilde ifade eder. Herodotos Ardys'in 49 yıl tahtta kaldığını söylemektedir. Bir Kimmer saldırısı sırasında ölen Gyges'in yerine geçen Ardys'in hükümdarlık yılları konusu ve süresi tartışmalıdır. H. Kaletsch Ardys'in kralın ölümünün ardından MÖ 651 yılı içerisinde tahta geçtiğini iddia etmektedir²⁷. J. Spalinger ise Gyges'in MÖ 644 yılında ölmüş olabileceği düşüncesi üzerinde durmaktadır²⁸. Ardys'in tahta geçişi ve hükümdarlık yılları konusundaki öneriler dikkate alındığında bize göre Çatallar Tepe'deki naiskosun tahribatının Lydia saldırısı ile bağlantılı olma ihtimali bir hayli yüksektir.

Klasik Priene'nin yakınlarında, muhtemelen kuzeyinde bir mağaradan bulunduğu belirtilen, bazalt taşına işlenmiş, 21 cm yüksekliğindeki Mısır kökenli bir heykelciğin ön yüzünde MÖ 7. yüzyılın 2. yarısı veya 6. yüzyılın başlarında İon lehçesinde yazılmış

²⁷ Kaletsch 1958, 47.

²⁸ Spalinger 1978, 405.

dokuz satırlık *Bousrophedon* bir yazıt yer almaktadır ki her iki tarihleme de bu eserin Ardys'ün hükümdarlık yıllarına ait bir tarihte Priene yakınlarındaki varlığına işaret eder. Yazıt Prof. Dr. Çetin Şahin tarafından “*Beni Amphinneos oğlu Pedon Mısır’dan getirdi ve adak olarak sundu. Mısır kralı Psammetikhos kahramanlıklarının ödülü olarak altın bir diadem ve erdemi nedeniyle bir kent armağan etti*” şeklinde tercüme edilmiştir²⁹. Bu heykel, Psammetikhos I’in (MÖ 664-610) veya Nubia'daki bir sefer sırasında, ordusunda Yunan ve Kariyalı paralı askerlerinden büyük ölçüde yararlanan, bu ailenin döndüncü hükümdarı Psammatikhos II'ye (MÖ 595-589) hizmet etmiş İonialı, muhtemelen Prieneli bir paralı asker olduğu anlaşılan Amphinneos'un oğlu Pedon'un adağıdır³⁰ (Fig. 9). Kıta Yunanistan, İonia ve Karia'dan Mısır ve yakın doğuya çalışmak için giden asker, tüccar, mimar, heykeltıraş, mühendis, gemi yapım ustası gibi farklı meslek gruplarına ait insanların varlığı bilinmekte ancak Pedon'a kahramanlıklarının ödülü olarak Mısır kralı Psammetikhos tarafından verilen ayrıcalıklar, muhtemelen kendisine bir yerleşimin liderliğinin emanet edilmiş olabileceği şeklinde de yorumlanmıştır³¹. Pedon'un Arkaik Priene'ye veya yakınlarındaki bir başka kente yerleştiği düşünülmektedir³². Söz konusu heykelin Arkaik Priene'de bilinmeyen bir tapınağa adak olarak sunulduğu söylenebilir³³.

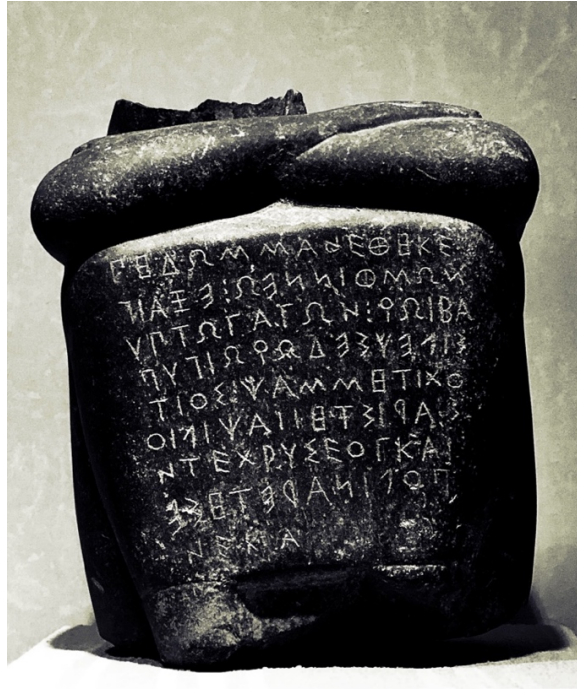

Fig. 9. Amphineos'un oğlu Pedon'un adağı. Psammetikhos Dönemi, Mısır Kökenli Bazalt Heykelcik (Şahin 1987, Taf. 1)

²⁹ Şahin 1987, 1.

³⁰ Şahin 1987, 1-2. Taf.1; Ulf 1996, 100-102; Raaflaub 2004, 207, 209; Schulz 2011, 5; Blümel – Merkelbach 2014, 541. F Nr. 408; Raaflaub 2016, 136-137; Yoo 2016, 37; Iancu 2017, 53; Lohmann v.d. 2017, 157; Barbaro 2018, 19-30; Piccolo 2019, 163-180; Meadows 2020, 20, Dipnot 47.

³¹ Raaflaub 2016, 136.

³² Raaflaub 2004, 207.

³³ Yoo 2016, 37.

Bazalttan işlenmiş Pedon heykeli, Mısır heykel sanatında ‘Block Statue’ olarak adlandırılan, zaman zaman ahşaptan işlenebildiği gibi bronz örnekleri de bulunan, ancak çoğunlukla sert veya yumuşak taşlardan işlenen³⁴, sahiplerini bacaklarını sıkıca göğüslerine çekmiş ve kollarını dizlerinin üstüne koymuş şekilde tasvir eden örneklerden biridir. Bu tür heykeller ölen kişinin sonsuza dek tanrının yanında kalmasını, ilahi adaklardan ve kutsal alanda edilen dualardan faydalanması için tapınakların çevrelerine, girişlerine veya avlularına yerleştiriliyordu³⁵. Heykelin başı, muhtemelen yeniden doğuş anında yeraltı dünyasından çıkan ruhu simgelerdi. Eski Mısır’da sakin bir şekilde çömelme pozisyonundaki figürün dizleri üzerine çapraz olarak atılmış kollarının sergilediği duruşun günlük yaşamdan bir kesit sunduğu, geleneksel olarak bu dinlenme duruşunun bir tanrıya veya krala karşı saygıyı ve teslimiyeti ifade ettiği düşünülmektedir³⁶. Priene örneği dışında Mısır’dan bilinen örnekler (Fig. 10) Mısır hiyeroglifli yazıtlar taşırırken Pedon heykeli İon lehçesinde bir yazıtla sahiptir ve Pedon henüz yazıtı işlenmemiş bu heykeli Mısır’dan bizzat getirerek İonia’da, muhtemelen Arkaik Priene’de yazdırmış ve kutsal alana diktirmiştir. Eğer Pedon heykel üzerine hangi tanrı veya tanrıçaya adadığını da yazdırmış olsaydı şüphesiz bu adağın üzerine söylenecek çok daha fazla şey olacaktı, ancak şüphesiz bir Arkaik tapınağa veya kutsal alana bırakılmış olan bu heykelin Priene yakınlarından bulunduğu belirtilmesi ve eserin Ardys’ün hükümdarlık yılları ile çağdaş oluşu, bir şekilde Ardys’ün Arkaik Priene kentini ele geçişi ve muhtemelen Arkaik Priene’nin Athena tapınağını yakışına şahitlik etmiş olması ihtimalini çok güçlü kılmaktadır.

Klasik Priene kentinin hemen kuzeydoğusunda yer alan stratejik Çatallar Tepe yerleşiminde yer alan tapınağın stratigrafik olarak MÖ 600-590 yıllarında bir yangın geçirdiğinin kazı ekibince saptanması³⁷ ve Mısır kralı Psammetikhos I (MÖ 664-610) veya Psammatikhos II’ye (MÖ 595-589) hizmet etmiş İonialı, muhtemelen Prieneli bir paralı asker olduğu anlaşılan Amphinneus’un oğlu Pedon’un adağının da³⁸ (Fig. 9) bu tarihler ile uyum içinde olması, doğal olarak bizim, Çatallar Tepe’de MÖ 2. binyıl sonlarından beri yerleşim gördüğü anlaşılan Arkaik yerleşimin Geç Tunç Çağı’nın Puranda’sı, Arkaik Çağ’ın ise Priene’si olabileceği konusundaki tezimizi güçlendirmektedir. Ayrıca, C. R. Cockerell’in Samos’da bir şekilde eline geçen ve daha sonra Burgon Koleksiyonu’na devrettiği MÖ geç 6. yüzyıla ait bronz bir tavşan figürünü³⁹ 1842 yılında British Museum’a bağışlanmıştır⁴⁰. Üzerinde ionik diyalekte “Hephaistion tarafından Priene Apollon’una” bir adak yazıtının yer aldığı bronz figürün Arkaik Priene kentinde bir Apollon tapınağının veya kutsal alanının varlığını gösterdiği gibi Arkaik Priene kentinin alüvyonlar altında kalmamış olabileceği düşüncemizi de desteklemektedir. Elbette, Arkaik bir kentin yerleşim yeri dışında da kutsal alanları olabileceği akla gelebilir ancak bu noktada

³⁴ Schulz 2011, 2.

³⁵ Schulz 2011, 5.

³⁶ Schulz 2011, 6.

³⁷ Lohmann 2011a, 342.

³⁸ Şahin 1987, 1-2. Taf.1; Ulf 1996, 100-102; Raaflaub 2004, 207, 209; Schulz 2011, 5; Blümel – Merkelbach 2014, 541. F Nr. 408; Raaflaub 2016, 136-137; Yoo 2016, 37; Iancu 2017, 53; Lohmann v.d. 2017, 157; Barbaro 2018, 19-30; Piccolo 2019, 163-180; Meadows 2020, 20, Dipnot 47.

³⁹ British Museum 1871, 35.

⁴⁰ https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1842-0728-1103 (25.06.2025).

sorulması gereken soru şudur: Peki kentin tüm tapınakları/kutsal alanları kent dışında mıydı?

Fig. 10. Ankh Khonsu'nun Oğlu Hor'un Heykeli. Kahire Arkeoloji Müzesi.
(<https://egyptianmuseumcairo.eg/artefacts/statue-of-hor-son-of-ankh-khonsu/>)
Env.nr. JE 37150

Sonuç

Çatallar Tepe Mevkii Samsun (Mykale) Dağı üzerinde tespit edilen en stratejik noktalardan bir tanesidir. 857 m yüksekliğinde yer alan mevkiden bakılınca kuzeyde Kuşadası Körfezi, güneyde ise Antik Dönem'deki Latmos Körfezi çok rahat bir şekilde izlenebilmektedir. H. Lohmann 2004 yılında Samsun (Mykale) Dağı'nda gerçekleştirdiği yüzey araştırması çalışmasının sonucunda Çatallar Tepe Mevkii'ndeki kalıntıların Melia Antik Kenti ve Arkaik Panionion'a ait olabileceğini iddia etmiştir⁴¹. Söz konusu alanda 2005-2009 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarının sonucunda da aynı görüşü desteklemeye devam etmiştir. Sayın H. Lohmann, Herodotos'un "*Panionion*,

⁴¹ Lohmann 2006, 248.

Mykale Burnu'nda kutsal bir yerdir; kuzeye bakar; ..." (Hdt. I, 148) ifadesinden yola çıkarak Çatallar Tepe'deki tapınak alanındaki kalıntı ve buluntuların Arkaik Panionion'a ait olabileceğini iddia eder. Fakat bu görüşü destekleyecek somut bir kanıt bulunmamaktadır. Buna karşılık alanda 2007 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında ΠΡ]ΙΗΝΕ[ΩΝ (Priene..?) yazısı olan bir stroter (?) parçası bulunmuştur⁴². Profilleri alınmış bu parçanın üzerine kazıma yoluyla yazılmış "Priene-on" kelimesi, kazı ekibinin ileri sürdüğü gibi Priene merkezli bir çatı kiremidi atölyesine değil, bir adak plakasına ait olmalıdır⁴³. Plaka üzerindeki yazı yaş kile değil, pişmiş kile daha sonra kazınmıştır. Kazı çalışmaları sırasında bulunan adak plakası parçasına dayanarak tapınağın Arkaik Priene'ye ait olma olasılığı çok daha yüksektir.

Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı yüzey araştırması projesi kapsamında yapılan incelemeler sonucunda mevcut kalıntı ve buluntuların MÖ II. binyıldaki Puranda ve sonrası süreçte ardılı olduğunu düşündüğümüz Arkaik Priene'ye ait olduğu hipoteziyle 2022 yılında bir yayın hazırlanmıştır. Arkaik Priene'nin Çatallar Tepe Mevkii'nde yer aldığı düşüncemize önemli bir kanıt ne yazık ki yukarıda değinilen ilk çalışmada gözden kaçırılmıştır. Herodotos'un Historia adlı eserinde Lydia Kralı Ardys hakkında bilgiler verdiği ilgili pasajından anlaşılacağı üzere Ardys'in en önemli başarısı Priene kentini almasıdır. H. Lohmann, Çatallar Tepe Mevkii'nde gerçekleştirdiği kazı çalışmaları sırasında bir tapınak kalıntısının izlerine ulaşmıştır. Cella içerisinde yapılan kazı çalışmaları sırasında tapınaktan daha erken tarihli bir naiskosa ait kalıntılar saptanmıştır. Söz konusu erken naiskos MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir. H. Lohmann elde ettiği buluntulardan yola çıkarak naiskosun MÖ 600-590 yılları arasında tahrip edildiğini düşünmektedir. Mevcut kalıntıları görülen tapınağın söz konusu tahribatın ardından yapıldığı düşüncesi üzerinde durmaktadır. Bize göre tapınağın temelleri içerisinde yer alan daha erken tarihli naiskosun tahribatı Lydia Kralı Ardys'in Arkaik Priene kentini ele geçirmesiyle bağlantılı olmalıdır. Ardys'in tahta geçişi ve hükümdarlık yılları konusundaki öneriler dikkate alındığında bize göre Çatallar Tepe'deki naiskosun tahribatının Lydia saldırısı ile bağlantılı olma ihtimali bir hayli yüksektir.

⁴² Lohmann 2007a, Fig. 5; Lohmann 2012a, 43, Fig. 4.6.

⁴³ Ateşlier – Erön 2022, 67 Dipnot 5; 86.

FIGÜR LİSTESİ

- Fig. 1.** Çatallar Tepe (Puranda/Arkaik Priene ?), Geç Klasik-Erken Hellenistik Priene ve Panionion'un Yerini Gösteren Harita
- Fig. 2.** Çatallar Tepe (Puranda/Arkaik Priene ?) ve Geç Klasik-Erken Hellenistik Priene'nin Hava Fotoğrafı
- Fig. 3.** Çatallar Tepe Mevkii'nin Genel Görünüşü
- Fig. 4.** Çatallar Tepe Yerleşimi ve Arkaik Tapınak (Lohmann v.d. 2011b, Abb. 1)
- Fig. 5.** Tapınağın Çizimi (H. Lohmann 2007b, Abb. 30)
- Fig. 6.** Tapınağın Hava Fotoğrafı (H. Lohmann 2007b, Abb. 26)
- Fig. 7.** Naikosun Hava Fotoğrafı (H. Lohmann 2013, Abb. 12)
- Fig. 8.** Naikosun Kuzeyden Görünüşü (H. Lohmann 2007b, Abb. 28)
- Fig. 9.** Amphineos'un oğlu Pedon'un adağı. Psammetikhos Dönemi, Mısır Kökenli Bazalt Heykelcik (Şahin 1987, Taf. 1)
- Fig. 10.** Ankh Khonsu'nun Oğlu Hor'un Heykeli. Kahire Arkeoloji Müzesi. (<https://egyptianmuseumcairo.eg/artefacts/statue-of-hor-son-of-ankh-khonsu/>). Env.nr. JE 37150

Kaynakça

Ateşlier – Erön 2022

S. Ateşlier – A. Erön, “Puranda ve Arkaik Priene’nin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Bir Öneri: Samsun (Mykale) Dağı, Çatallar Tepe Mevkii”, *Lycus Dergisi* 6, 2022, 65-97.

BASOR

Bulletin of the American Schools of Oriental Research.

Balcer 1994

J. M. Balcer, “Herodotus, the 'Early State,' and Lydia”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 43.2, 1994, 246-249.

Barbaro 2018

N. Barbaro, Dedicata votiva del mercenario Pedon, *Axon* 2. 1., 2018, 19-30.

Beckman v.d. 2011

G. M. Beckman - T. R. Bryce - E. H. Cline, *The Ahhiyawa Texts*, Atlanta, 2011.

Beekes 2002

R. S. P. Beekes, “The Prehistory of the Lydians, the Origin of the Etruscans, Troy and Aeneas”, *BiOr* 59, 205-241.

BiOr

Bibliotheca Orientalis

Blümel – Merkelbach 2014

W. Blümel – R. Merkelbach, *Die Inschriften von Priene*, Bonn, 2014.

British Museum 1871

British Museum. A Guide to The Bronze Room, in The Department of Greek and Roman Antiquities, London, 1871.

D. L.

Diogenes Laertios. Lives of Eminent Philosophers. Diogenes Laertius. R.D. Hicks. Cambridge, 1972.

Erön v.d. 2022

A. Erön – S. Ateşlier – M. Çekilmez – E. Erdan – Ç. Çakır – B. Semiz – E. İsbir – M. S. Çakan – S. Palamutçu – A. Kılınç – S. Kızıl – R. Taşkın – M. Üzümcü – S. Yenigelen – S. Arıcı – A. Örgen – F. Karaman, “2020 Yılı Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı Arkeolojik Yüzey Araştırması Çalışması”, *2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları I*, 2022, Ankara, 211-228.

Gelzer 1875

H. Gelzer, “Das Zeitalter des Gyges”, *RhM* 30, 1875, 230-268.

Greenewalt v.d. 1988

C. H. Greenewalt Jr. – N. D. Cahill – M. L. Rautman, “The Sardis Campaign of 1984”, *BASOR* 25, 1988, 13-54.

Hanfmann-Detweiler 1961

G. M. A. Hanfmann – A. H. Detweiler, “Report On The Third Campaign At Sardis, 1960”, *TAD* 16, 1961, 18-22.

Hartman 1962

L. F. Hartman, "The Date of the Cimmerian Threat against Ashurbanipal According to ABL 1391", *JNES* 21.1, 1962, 25-37.

Hdt.

Herodotos, Kullanılan Metin ve Çeviri: Herodotus, *Historiai* with an English translation by A. D. Godley. Cambridge. Harvard University Press 1920. (The Loeb Classical Library).

Hom. II

Homer. Kullanılan Metin ve Çeviriler: Homer. The Iliad with an English Translation by A.T. Murray, Ph.D. in two volumes. Cambridge, MA., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1924.

Hulek 2017

F. Hulek, "The Architecture of the Middle Archaic Temple at Mount Çatallar Tepe", Helike V. Ancient Helike and Aigialeia. Poseidon, God of Earthquakes and Waters. Cult and Sanctuaries. Proceedings of the Fifth International Conference Aigion, 4-6 October 2013, Ed. D. Katsonopoulou, Athens, 2017, 77-98.

Hulek 2018

F. Hulek, *Forschungen in der Mykale III, 1. Der hocharchaische Tempel am Çatallar Tepe: Architektur und Rekonstruktion*, Bonn, 2018.

Hulek 2019

F. Hulek, "Temple and Hestiatorion. The Combined Edifice on Mount Çatallar Tepe (Turkey)", Listening to the Stones. Essays on Architecture and Function in Ancient Greek Sanctuaries in Honour of Richard Alan Tomlinson, Ed. E. C. Partida – B. Schmidt Dounas, Oxford, 2019, 223-232.

Hulek – Kirchner 2017

F. Hulek – D. Kirchner, "Nachstellung der Verwitterung an Marmorplatten aus dem hocharchaischen Tempel am Çatallar Tepe (Türkei)", *Kölner und Bonner Archaeologica* 6, 2017, 5- 14.

Iancu 2017

L. M. Iancu, "A Golden Bracelet and a City as a prize for Valor": Aegean mercenaries and a new theoretical model for the archaic eastern mediterranean, *Antesteria* 6, 2017, 49-61.

IstMitt

Istanbulur Mitteilungen

JAOS

Journal of the American Oriental Society

JNES

Journal of Near Eastern Studies

Kaletsch 1958

H. Kaletsch, "Zur lydischen Chronologie", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 7.1, 1958, 1-47.

Lohmann 2005

H. Lohmann, "Melia, das Panionion und der Kult des Poseidon Helikonios", Neue Forschungen zu Ionien, Fahri Işık zum 60. Geburtstag gewidmet, Asia Minor Studien 54, Ed E. Schwertheim – E. Winter, 2005, 57-91.

Lohmann 2006

H. Lohmann, "Survey of Mykale (Dilek Dağları) 3rd Campaign: The Discovery of the Archaic Panionion", 23. *AST* 1, 2006, Ankara, 241-252.

Lohmann 2007a

H. Lohmann, "The Discovery and Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları)", 28. *KST* 2, 2007, Ankara, 575-590.

Lohmann 2007b

H. Lohmann, "Forschungen und Ausgrabungen in der Mykale 2001-2006", *IstMitt* 57, 2007, 59-178.

Lohmann 2008

H. Lohmann, "Rescue Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları): 2nd Campaign", 29. *KST* 2, 2008, Ankara, 265-280.

Lohmann 2012a

H. Lohmann, "Ionians and Carians in the Mycale: the discovery of Carian Melia and the Archaic Panionion", *Landscape, Ethnicity and Identity in the Archaic Mediterranean Area*, Ed. G. Cifani – S. Stoddart, 2012, 32-50.

Lohmann 2012b

H. Lohmann, "... und es blitzt von Erz der große Saal: Zum Bankettsaal des archaischen Panionion", *Tryphe und Kultritual im archaischen Kleinasien-ex oriente luxuria?*, Ed. L. M. Günther, 2012, 96-125.

Lohmann 2013

H. Lohmann, "Melia und das archaische Panionion am Çatallar Tepe in der Mykale", *Anatolian Metal* VI, 2013, 109-122.

Lohmann v.d. 2009

H. Lohmann – G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf, "Rescue Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları): 3rd Campaign 2007", 30. *KST* 2, 2009, Ankara, 189-198.

Lohmann v.d. 2011a

H. Lohmann – G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf, "Rescue Excavation in the Carian Settlement of Melia in the Mycale (Dilek Dağları/Aydın)", 32. *KST* 2, 2011, Ankara, 333-349.

Lohmann v.d. 2011b

H. Lohmann – G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf, "Sondagen in der befestigten karischen Höhensiedlung von Melia in der Mykale (Dilek Dağları/Aydın)", *AA* 2010/2, 2011, 123-137.

Lohmann v.d. 2017

H. Lohmann – G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf, *Forschungen in der Mykale I, 1. Survey in der Mykale (Dilek Dağları/Aydın) 2001-2009: Landeskunde eines westkleinasiatischen Gebirgszuges vom Chalkolithikum bis spätoosmanische Zeit*, *Asia Minor Studien* 77, 1, Bonn, 2017.

Meadows 2020

A. Meadows, "Tout ce brille.... Electrum and the origins of western coinage", *White Gold: Studies in Early Electrum Coinage*, Ed. P. Van Alfen – U. Wartenberg – W. Fischer-Bossert – H. Gitler – K. Konuk – C. C. Lorber, New York, 2020, 1-24.

Paus.

Pausanias. Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Pausanias*. Pausanias Description of Greece with an English Translation by W.H.S. Jones, Litt.D., and H.A. Ormerod, M.A., in 4 Volumes. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1918.

Pedley 1972

J. G. Pedley, *Ancient Literary Sources on Sardis*, Sardis Monograph 2, Cambridge, 1972.

Piccolo 2019

A.Piccolo, "Pedon, Son of Amphinnes. A Game of Donors?", *Aegyptus* 99, 2019, 163-80.

Raaflaub 2004

K. A. Raaflaub, "Archaic Greek Aristocrats as Carriers of Cultural Interactions", Melammu Symposia 5. Commerce and Monetary Systems in the Ancient World. Means of Transmission and Cultural Interactions. Proceedings of the Fifth Annual Symposium of the Assyrian and Babylonien Intellectual Heritage Project, Innsbruck, 2002, Ed. R. Rollinger – C. Ulf, Stuttgart, 2004, 197-217.

Raaflaub 2016

K. A. Raaflaub, "The Newest Sappho and Archaic Greek-Near Eastern Interactions", The Newest Sappho, Ed. A. Biel – A. Lardinois, Brill, 2016, 127-147.

Ramage 1994

N. H. Ramage, "Pactolus Cliff: an Iron Age site at Sardis and its pottery", Anatolian Iron Ages 3: The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-12 August 1990, Ed. A. Çilingiroğlu – D. H. French, London, 1994, 173-184.

RhM

Rheinisches Museum für Philologie

Roosevelt 2009

C. H. Roosevelt, *The archaeology of Lydia, from Gyges to Alexander*, New York, 2009.

Roosevelt 2010

C. Roosevelt, "Lidyalılardan Önce Lidya/Lydia Before the Lydians", Lidyalılar ve Dünyaları/The Lydians and Their World, Ed. N. D. Cahill, İstanbul, 2010, 37-73.

Rumscheid 2000

F. Rumscheid, *Priene "Küçük Asya'nın Pompeisi" Rehberi*, Çev. S. Bulgurlu, İstanbul, 2000.

San 2000

O. San, "Bazı Bulgular Işığında Anadolu'da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler", *Belleten* Cilt 64, Sayı 239, 2000, 1-21.

Schulz 2011

R. Schulz, Block Statue, *Ucla Encyclopedia Egyptology (UEE)* 1 (1), 2011, 1-10.

Spalinger 1978

A. J. Spalinger, "The Date of the Death of Gyges and Its Historical Implications", *JAOS* 98, 1978, 400-409.

Şahin 1987

M. Ç. Şahin, "Zwei Inschriften aus dem südwestlichen Kleinasien", *Epigraphica Anatolica* 10, 1987, 1-2.

Ulf 1996

Ch. Ulf, *Wege zur Genesegriechischer Identität: Die Bedeutung der früharchaischen Zeit*, Berlin, 1996.

Ünal 2017

A. Ünal, “Arinnanda-Mykale Dağı ve Puranda-Priene Eşitlemesi Üzerine”, Ed. P. Pınarcık - B. Gökce, M. S. Erkek, S. C. Kandal, *Prof. Dr. Recep Yıldırım’a Armağan*, Ankara, 2017, 19-35.

Yoo 2016

J. Yoo, “The Statue of Pedon and other Greco-Egyptian Curiosities: What do they tell us about Saite rule?”, *Aegyptiaca Project: The Symposium Religion, Politics and Culture in the Mediterranean from the 8th to 6th c. BC*. University Of The Aegean School Of Humanities Department Of Mediterranean Studies, Rhodes, 15-17 December 2016, 37.